

ОТНОВО ЗА ДАТИРОВКАТА И ПРОИЗХОДА НА ПАФТИТЕ –
CORRIGENDA ET ADDENDA
(ПО ПОВОД КОЛЕКЦИЯ В ДУЛОВСКИЯ МУЗЕЙ
ОТ С. ОКОРШ, СИЛИСТРЕНСКО)

Георги Атанасов, Каляян Димов

ONCE AGAIN ABOUT THE DATING AND ORIGIN OF THE CLASPS
CALLED PAFTA – CORRIGENDA ET ADDENDA
(WITH REGARD TO THE COLLECTION IN THE MUSEUM OF DULOVO,
FOUND IN THE AREA OF OKORSH, SILISTRA REGION)

George Atanasov, Kaloyan Dimov

Abstract: *A collection of late medieval and early Revival finds has been stored in the museum in Dulovo, which had been found southeast of village Okorsh, municipality of Dulovo, region of Silistra. Just there in the area called „Beiska mahala” had been registered a big settlement from the Ottoman period, where probably originate findings which include 36 pafta clasps that are discussed in the article.*

According to the numismatic information and the dating of the other finds, the settlement can be dated in the time between XVII and the first half of XIX century. Probably it has been registered in ottoman defter dated in 1676. In the document in kaza Siilistra, is mentioned a village called Abdarrahan.

The pafta clasps from the collection of the museum in Dulovo can be divided in 5 types, with their own subtypes.

The first type includes small round, cup shaped pafta clasps, without ornaments. Most of the clasps have grain circle on the periphery, and they always have little sharp widening. There are no analogues from closed archaeological sites dated in the period from X to XIV century. Surely dated finds from Niculitel and Silistra are dated in the period – XVII–XVIII century.

The second type are round, cup shaped pafta clasps with a stylized rosette in the center. This type has three subtypes. Most of the clasps are with grain circle on the periphery and have a little sharp widening. Surely dated finds from necropolis in Romania are from the period XVII–XVIII c.

The third type are cup shaped pafta clasps with radial ornament. This type is stylized variant of the pafta clasps with rosette in the center. There are no finds dated in the period X – XVI century. The finds from the graves around the church in the village Arnautkoy (Poroishte, Bulgaria) are dated in the period XVII–XVIII c.

The fourth type are with heraldic form, and they can be divided in five subtypes.

According to the analogies from surely dated archaeological sites – the church in Arnautkoy and Corinth, we can assume that this type is dated in XVIII century. Subtype IVa is later – from the first half of XIX century.

The fifth type are leaf-shaped pafta clasps. According to their form we can add to this type two belt applications with a shape of pafta clasps. According to some analogies from Isakcha we can date them back in XVIII–XIX century.

According to the surely dated finds we came with the conclusion that until XVI century the pafta clasps are unknown type of jewelry. The first appearance of pafta clasps on the Balkans and in Bulgaria, can be dated in the beginning or the mid of XVII century. One possibility is transferring traditions from Asia Minor, with resettlement of hundreds of Alevi villages in XVI–XVII century in Eastern Bulgaria.

Key words: *Clasps Called Pafta, Museum of Duloovo, Revival, kaza Siilistra, Abdarrahan, Beiska mahava, Arnautköy (Poroishte), Okorsh.*

През 1994 г. директорът на Градския исторически музей в гр. Дулово Белчо Маринов получава колекция от късносредновековни и ранновъзрожденски накити, монети, оръжия, битови предмети. Според откривателя иманяр те са регистрирани с метал детектор югоизточно от с. Окорш, община Дулово, обл. Силистра, в района на голям кайсиев масив. По време на археологическите проучвания на ранносредновековната крепост югозападно от с. Окорш през 1997 г. с колежата В. Йотов посетихме мястото и установихме наличието на римски обект от III–IV в. (вила рустика с неголеми размери ?) до силен водоизточник в кайсиев масив на 2 км от селото. Източно от нея до водонапорната кула в м. „Бейската махала” от селото регистрирахме голямо селище от османската епоха, откъдето вероятно произхождат находките, респективно 36 (38?) пафти, обект на настоящата статия. В музея в гр. Дулово като цялостен комплекс се съхраняват и османски и западноевропейски монети, които според предоставените ни данни са с произход също от селището в м. „Бейската махала”, като тук ще ги разгледаме с известна предпазливост поради някои съмнения относно достоверността на тази информация.

Най-ранният османски паричен знак е от средата на XVI в., а следващите монети са няколко медни мангъра на Мехмед IV (1648–1687 г.) и Сюлейман II (1687–1691 г.), като тези на Сюлейман II са първите машинно сечени османски монети и бележат началото на т.нар. среден период в Османското монето-сечене. Следващите по-късни монети представят почти всички следващи султани на Османската империя до началото на XIX в. Има и 2 монети на Абдул Меджид I (1839–1861) от типове и номинали, отсичани в първите 5 години на управлението му, преди да направи монетната си реформа.

Причината, поради която изказваме известни съмнения относно предоставената ни информация, според която целият нумизматичен материал произхожда от това селище, е немалкият брой на пробитите монети с цел използване като накити. Факт е, че някои от паричните знаци са силно износени вследствие на вторичната им употреба. Не е изключена възможността някои от тези монети да са били част от накити, използвани в този или околните райони. Въпреки несигурния контекст на монетите, комплексът датира от втората половина на XVII в. – началото на XIX в. Ако се доверим на твърдението, че са открити в селището в м. „Бейската махала”, то е възможно единствената по-ранна монета от XVI в. да е попаднала в селището по-късно и да не е пряко свидетелство за

по-ранно обитаване. Що се отнася до изолираните монети от средата на XIX в., то е допустимо затихващо обитаване до средата на XIX в.

Въз основа на монетите и останалите накити и предмети селището условно може да се датира между XVII – средата на XIX в. Не е изключено да става въпрос за регистрираното в османски дефтер от 1676 г. село под името Абдаррахман, каза Силистра, публикуван от Р. Стойков [Стойков, Р. 1971, с. 176]. В публикуваните по-ранни регистри от XVI в. с. Абдаррахман, както и съседното Мусуллер липсват. Забележително е, че в границите на днешното с. Окорш (това се видя при прокарването на нов водопровод през 1998 г.) липсват керамика и находки преди XIX в. Допускаме, че в началото на XIX в. по време на руско-турската война от 1806–1812 г. или по-скоро в резултат на руско-турската война 1830–1831 г. и чумните епидемии през следващото десетилетие, старото с. Абдаррахман да е напуснато и обитателите да са го преместили на около 2 км северно, в границите на днешното с. Окорш.

Сред многобройните находки, главно накити, решихме да се спрем специално върху пафтите – тема, на която преди 30 г. сме посветили специално изследване [Атанасов, Г. 1987, с. 25–36]. Тя обаче заслужава нов прочит, както на фона на колекцията, така и на фона на нови публикации, които налагат известни ревизии на изказаните по-рано становища. Още повече пафтите са традиционен и атрактивен български накит, чието начало и произход не са сигурно уточнени.

На базата на вече формулираната условна типология за колекцията от Силистренския музей и екземплярите от Дуловската колекция могат да се разпределят в няколко типа със съответните варианти.

1. Малки кръгли корубести пафти без украса.

Тук спадат 5 находки (кат. № 1–5). Повечето са със зрънчест бордюро по периферията и винаги с малко островърхо уширение, паралелно противоположно на кукичката (мъжката половина) или халката (женската половина) за закопчаване. Диаметърът е средно около 2,8 см. Въз основа на екземпляри от гробове във Враца и Габрово, както и сходни екземпляри от колекцията на Варненския музей, като се позовавахме на предложенията от проучвателите на тези обекти колеги [Георгиева, С., Бучински, Д. 1959, с. 345–347, обр. 3; Койчева, К. 1986, с. 180–181; Нешева, В. 1985, с. 116–117, табл. III, 8–13] бяхме предложили, че се появяват около XII–XIII в. [Атанасов, Г. 1987, с. 26, табл. 1–3,5] При внимателно проучване на обстоятелствата обаче се оказа, че некрополите във Враца и Габрово са късносредновековни, а находките от Варна са безпаспортни образци. Ето защо отнасянето на този тип към XII–XV в. не е обосновано. Още повече в затворени комплекси от този период, включително сигурно датирани гробове у нас и съседните балкански страни, пафти от този тип и въобще пафти не са откривани. На пръв поглед изключение правят две пафти от този тип, открити в средновековната крепост до с. Ветрен, Силистренско, обитавана с малки прекъсвания от IX–X до около началото на XVI в.

[Атанасов, Г., Йорданов, И. 1994, с. 26, с. 47–53, табл. VI: 64, 65] Част от находките, включително пафтите, обаче са донесени в Силистренския музей от иманяри, което поставя под съмнение местонамирането им. Още повече в крепостта се провеждат строителни работи по изграждане на нови землени фортификации през XIX в. По-надежден репер за датировка е сходна пафта с малки размери без украса намерената в некропола с монети от XVII до началото на XIX в. около църквата „Св. Атанас“ до Никулицел (Северна Добруджа), откъдето произхождат още 9 екземпляра, но те спадат към други типове [Batrana, L., Batrana, A. 1977, p. 540]. По стратиграфия към османската епоха се отнася малка пафта без украса открита при археологически разкопки недалеч от южната крепостна стена на Дръстър – Силистра през 1999 г.¹

II. Корубести пафти със стилизирана розета в центъра.

Тук спадат 10 екземпляра (кат № 6-15) с диаметър около 3,00 см (II а – кат № 6-12), като има и вариант с по-големи размери до 5,8 см (II в – кат. № 15). Повечето са със зрънчест бордюр по периферията и с малко островърхо уширение, паралелно противоположно на кукичката (мъжката половина) или халката (женската половина). Има един образец, който е без островърхо уширение (кат. № 8), и друг, представящ вариант със сложно трисъставно уширение срещу кукичката за окачване (II б кат. № 13). Най-често розетата е 6-листна, но има случай с 10 листа (кат. № 11). Този тип пафти най-често е бил обект на коментар, като поводът е сходна находка, открита при разкопаването на прабългарския некропол до Нови Пазар от VIII – средата на IX в. [Станчев, С., Иванов, С. 1958, с. 99, табл. XXIII–8] Вече сме обръщали внимание, че според проучвателя проф. Ст. Станчев Ваклинов този екземпляр не е намерен в гробна камера (в затворен комплекс), а на терена, поради което не носи данни за хронология [Атанасов, Г. 1987, с. 26, табл. I – 3, 5]. В тази насока много по-надеждни са пафтите от този тип II (поради по-големите размери ги диференцираме в тип II в), намерени в гроб в късносредновековния некропол до с. Естерн в района на добруджанския каменен вал от X в. и по-специално в гроб № 9, датиран съобразно хронологията на некропола в границите на XVI – средата на XVIII в. [Custorea, G. 1983, p. 550, fig. 5: 4] Сходна пафта, но с много по-изящна орнаментална украса от 8-листни филигранни розети, е открита в гроб № 6 на същия некропол с монета на султан Махмуд I (1730–1754 г.), сечена в Константинопол [Custorea, G. 1983, p. 550, fig. 5: 3]. Аналогични по форма и близки по размери е пафта от некропола около църквата „Св. Георги“ в Исакча, издигната около средата на XVII в., като некрополът функционира до края на XVIII – началото на XIX в. [Vasiliiu, I. 1995, p. 373, p. 392, Pl. V.1] Тези три екземпляра обаче са с по-големи размери и се сближават повече с пафта с кат. № 15 с диаметър 5, 8 см, спадаща към вариант в на разглеждания тип. Техен най-близък аналог по

¹ Тази пафта с инв. № 4924/1999 г. е намерена след публикуването на колекцията пафти от Силистра през 1987 г.

украза и размери се явява двойката пафти, открити в късносредновековната църква на Куртя де Арджеш в Румъния, просъществувала между края на XVI в. (най-ранната монета е на Стефан Батори, крал на Полша (1576–1586 г.) и XVIII в. Специално двойката пафти са открити в гроб № 6 на некропола до църквата, като в същата камера са намерени в качеството им на харонов обол монети на Максимилиан II (1564–1576 г.) и на Матиаш I (1608–1618 г.) [Cristocea, S. 1990, p. 30–35, fig. 16]. Това са важни репери да датираме разпространението на този тип в границите на XVII – първата половина на XVIII в.

Останалите пафти от този тип II а са с двойно по-малки размери (диаметър около 3 см – кат № 6–9) и имат аналози в колекциите на Силистренския и Варненския музей и находки от Калиакра, Търново и пр. [Атанасов, Г. 1987, с. 26–32] При анализа на паметниците от Силистренската колекция бяхме максимално затруднени в интерпретирането и хронологията на този тип накити. Въз основа на един накит, наумяващ пафти от некропола при Szizak, Унгария [Hampel, J. 1905, s. 337, fig. 848], датиран в IX–X в., както и екземпляра от Нови Пазар, хипотетично допуснахме, че има малка вероятност началото им да се отнася още в IX–X в. [Атанасов, Г. 1987, с. 26–29] При по-внимателен преглед на унгарската литература и консултации с колеги от музея в гр. Сегед се оказа, че накитът от Szizak е закопчалка от мъжка дреха, че има малки размери и само формално наумява пафтите. За находката от Нови Пазар вече стана въпрос, че не е от гробовете, а е попаднала случайно на терена. С по-голяма увереност тогава бяхме склонни да определим началото на носене на пафти от този тип към XII–XIV в., като се уповавахме на датирани към епохата на Второто българско царство находки от Царевград Търнов [Георгиева, С. 1974, с. 398, обр. 4: 5], Калиакра [Атанасов, Г. 1987, с. 27, табл. III: 2], некропола до Враца [Георгиева, С., Бучински, Д. 1959, обр. 3] и др. Без изключение обаче в тези центрове има културни напластявания от XVI–XVIII в., което затруднява прецизирането на хронологията. Истински казус е пафтата, открита при разкопки в средновековното селище от XI–XIV в. над античния град Севтополис [Чангова, Й. 1972, с. 116, обр. 95: 1]. Тази находка бе един от главните репери, за да отнесем този тип към XIII–XIV в. При по-внимателно вникване в текста обаче установихме, че тази находка е от повърхностния пласт на около 0,20 м, което, подобно на пафтата от Нови Пазар, може да означава, че е попаднала по-късно върху терена. Най-после там е открит един тип стъклени синьо-зелени (кобалтов цвят) гривни с триъгълно сечение и канелюри [Чангова, Й. 1972, с. 122, обр. 98], които според успоредици от затворени комплекси в Силистра (главно сметни ями) се отнасят със сигурност към XVII–XVIII в. Ето защо относно хронологията по-надеждни са сходни пафти от затворени комплекси от XVII–XVIII в. във влашките късносредновековни средища Данещи, Ратевоещи [Zacharia, E. 1962, p. 56, fig. 13; Popescu, D., Rosseti, V. 1959, p. 712, fig. 15] и специално пафтата от църквата „Св. Георги“ в Исакача от гроб от XVII–XVIII в. [Vasilii, I. 1995, p. 373, p. 392, Pl. V. 2] Затова и появата и разпространението на тип II в, подобно на II а, трябва да се вмести в границите

на XVII–XVIII в. В тези хронологически рамки Й. Василиу, добър познавач на късносредновековните паметници в Северна Добруджа, отнася и пафта, открита в крепостта на Исакча, иначе активно обитавана от X до XIX в., но и тя е случайна находка [Vasilii, I. 1996, p. 232–233, Pl. VI: 5]. Твърдението, че по-малките пафти (тип II а с диаметър около 3,0 см) са по-ранни от пафтите с двойно по-големи размери (тип II в), продължава да стои [Атанасов, Г. 1987, с. 27–31]. Преведените по-горе датирани образци от Куртя де Арджеш и Естерн от тип II в (с по-големи размери) и Данещи и Ратевоещи от тип II а с малки размери обаче на този етап не потвърждават категорично тази интересна идея.

III. Кръгли корубести пафти със звездообразен орнамент.

Към този тип спадат 3 пафти (кат. № 16–18). На базата на многобройните находки от Силистренския музей и техни успоредици, на времето предположихме, че сложният звездообразен орнамент, гарниран с релефни точки, и обичайният зрънчест кръг по периферията е стилизиран вариант на пафтите с розета в центъра – мнение, което продължаваме да поддържаме. Потвърждава се и групирането им в три подтипа [Атанасов, Г. 1987, с. 32–33]. Относно хронологията обаче отново се налагат сериозни корекции. Въз основа на находки от Царевец и Враца отнесохме началото на тяхното производство и разпространение към XII–XIV в., но заключихме, че тази традиция продължава през XVII–XVIII в. Главен маркер за това е пафта от църквата „Св. Димитър“ в с. Пороище (късносредновековното Арнауткьой), открита в храм, изграден около средата на XVI в., опожарен и напуснат през 1810 г. [Маргос, А. 1986, с. 107–113, табл. VII: 4] Що се отнася до пафтите от Царевец и Враца, вече посочихме, че тези обекти са обитавани активно и през XV–XVIII в., а наличието на хоризонт от XII–XIV в. е спорно. При положение че пафтите не са от затворен археологически комплекс, хронологията им е относителна. Нов казус в тази насока е сходна пафта с близки размери и украса, открита при разкопки на средновековната крепост IX–XIII в. до с. Стърмен, община Бяла, Русенско [Вълов, В. 1982, pass., обр. 60: 1]. Тя като че ли даваше най-силни основания началото на този тип пафти да се отнесе към XII–XIII в. И тази находка обаче не е от затворен комплекс. Знае се, че до крепостта е функционирала мелница през Възраждането, а теренът е бил обработван в Ново време като зеленчукова градина. На този фон единствената пафта от относително затворен комплекс е от църквата Св. Димитър в Арнауткьой, убедително датиран в XVII–XVIII в. Такава датировка е предложена и за аналогична пафта от Исакча, но в случая става въпрос за безпаспортен образец [Vasilii, I. 1996, p. 232–233, Pl. VI: 3].

IV. Щитовидни пафти.

Те са най-многобройната група в колекцията, която включва един напълно съхранен чифт (кат. № 20–21) и 12 единични находки. Размерите обикновено са сходни с ширина на плочката около 2,5–3,5 см и дължина около 3,5 см (без окачващото устройство). Има известна разлика в оформяне върха на щитовид-

ната плоскост и орнаменталната украса върху него – често релефна, веднъж гравирана, а веднъж ажурна. На тази база могат да се разделят на няколко варианта – **а.** пафти с конвексно изрязана плочка и релефни флорални мотиви (кат. № 19-24); **б.** пафти с конкавно изрязана плочка (кат. № 25); **в.** пафти с назъбено изрязана плочка (кат. № 26, 27); **г.** пафти с издължена плочка и релефен розов храст (кат. № 28-30); **д.** пафти с издължена плочка и ажурни флорални мотиви (кат. № 31, 32). При работа с този тип пафти в Силистренската колекция предложих твърде разтеглена хронология – възможно начало около IX–X в., развитие през XIII–XIV в. и голямо разпространение XVI–XVIII в., като долната граница бе аргументирна с пафтата от Голямата пещера в Мадара [**Миков, В.** 1938, с. 61, обр. 50], където обаче има находки не само от X в., а от Праисторията до Възраждането, когато е имало оброчище. Приведените аналози от Второто българско царство от Царевец, Пловдив и Габрово обаче не са от сигурно датирани комплекси, а както стана въпрос специално в Търново и Пловдив има обитаване почти без прекъсване от X до XX в. За Габрово е съмнително дали изобщо има обитаване до XVII в. Единствено пафтата от Коринт е от датирани хоризонт с находки и монети от XVI–XVIII в. [**Davidson, G.** 1952, Pl. 116: 2551, 2552] Регистрираните през последните десетилетия пафти от този тип без изключение са също от късносредновековни хоризонти и комплекси от XVI–XVIII в. На първо място ще посочим чифт ажурни щитовидни пафти от гроб № 14 в некропола до с. Естер в Централна Добруджа, датирани с монети и находки между XVI и средата на XVIII в. [**Custorea, G.** 1983, p. 550, fig. 6: 8] По размери, форма и украса тя е сходна с пафти с кат. № 27 от колекцията в Дуловския музей. Почти същия чифт ажурни пафти с гравирана украса са открити в църквата „Св. Никола“ в с. Арнауткьой, Разградско, където културният хоризонт е добре датирани с монети от XVII до края на XVIII в. [**Маргос, А.** 1986, с. 117–119, табл. XVII:9] Към XVIII в. може да се отнесат малко по-големите пафти от този тип, причислени към вариант IV г, с изострен връх на щита и флорални релефни мотиви, наумяващи розови храсти, така популярни през Османската епоха след XVII в. Подобна форма има ажурна пафта, открита през 1994 г. при разкопки недалеч от средновековна църква № 2 в Дръстър-Силистра в горни хоризонти с материали от османската епоха.² Относително по-късна дата могат да имат пафтите от тип IVa и специално с кат. № 19–21, 23–25, където зад дълговидно изрязаната плочка срещу окачващия механизъм има релефно изображение. То наумява широко разпространените през XIX в. апликации, характерни на мъжки и женски колани, плътно вмъкнати една след друга (обр. 1). Не е изключено този вариант да се отнесе към първата половина на XIX в., защото към края на века този тип апликации са с по-големи размери (обр. 1).

² Тази пафта с инв. № 3095/1994 г. е намерена в кв. В-12 на кота 15,33 м. след публикуването на колекцията пафти от Силистра през 1987 г.

V. Листовидни пафти.

Само една находка спада към този тип, като формата по-скоро наумява стилизирано лале (кат. № 33). Сред публикуваните пафти не успях да открия близък аналог. Стилото схожда до 2 приложения с листовидна форма и богата флорално-геометрична украса от същата колекция, но не сме убедени, че това са пафти (кат. № 34, 35). По-скоро приложения? Условно към този тип добавяме още три пафти с кат. № 36-38. Въз основа на общите хронологически граници на колекцията отнасяме тези находки най-общо към XVII–XVIII в. В стилото отношение имат аналог с пафтите от колекцията на музея в Тулча, датирани също XVII–XVIII в. [Vasilii, I. 1996, p. 231–232, tabl. V], но отново става въпрос за находки с неизяснен произход.

Въз основа на представената колекция пафти от Дуловския музей и техните аналози на Балканите, могат да се направят няколко съществени заключения, респективно корекции относно датировката и разпространението на този толкова популярен женски накит до ново време. Определено хипотезите за ползването на женски пафти както през епохата на Първото българско царство (IX–X в.), така и през Възстановеното българско царство (XII–XV в.) трябва да отпадне. Няма затворен датиран комплекс през този период, в който да са открити сигурно датирани пафти. Забележително е, че пафти, примерно от средища от XII–XV в. като Царевец, Стърмен, Калиакра, по форма размери и украса имат пълен аналог с пафти от сигурно датирани затворени комплекси от XVII–XVIII в. Може да илюстрираме примерно с пафтата от Търново и Стърмен, и Калиакра, чиито успоредици от Арнауткьой, Естерн и Никулицел [Batrana, L., Batrana, A. 1977, p. 540] са от гробове с монети и културни пластове, сигурно датирани в XVII–XVIII в. Да оставим настрана факта, че в посочените средновековни крепости има обитаване през османската епоха. Посъщественото е, че при проследяване историята на металните накити от Античността, и специално през Средновековието, няма случаи, в които един тип (примерно пръстени, обеци и коланни украси) да продължават да се произвеждат и носят повече от едно, максимум две столетия. Примерно обеците и пръстените от VIII в. са твърде различни като форма и конструкция в сравнение с тези от IX–X в., тези от IX–XI в. като цяло нямат общо с накитите от XI в., още по-различни са обеците и пръстените от XII–XV в. и най-после накитите от XVI–XVII в. са различни от тези от предните столетия [Атанасов, Г., Григоров, В. 2002–2003, с. 331–391]. Същото важи примерно за коланите. На този фон да се твърди, че пафти от XVII–XVIII в. могат да имат пълни аналози по форма, украса и размери с пафти, лети през XII–XIV в., в още по-голяма степен IX–X в., е пълен non sense! Следва основателният въпрос кога и откъде се появяват пафтите на Балканите, защото освен в България са регистрирани при проучване на обекти от османската епоха в Сърбия, Влахия, Гърция, Унгария. Обикновено за най-ранна пафта румънските колеги припознават една коланна украса от края на XIV в. в гроб № 10, свързан с Владислав I Влайку (1364–1377 г.) в представителната църква на воеводската резиденция в Куртя де

Арджеш [**Dimitriu, L.** 2001, s. 136–138, Abb. 9, 10]. Действително в коремната област се вижда богато извезан платнен колан с позлатена двойна тока, но тя няма нищо общо нито като конструкция, нито като размери и окачване с женските пафти. Проследявайки пафтите от сигурно датирани комплекси, най-ранните екземпляри са отново в Куртя де Арджеш, но в друга църква от XVI–XVII в., в гроб № 6 с монети на Максимилиан II (1564–1576 г.) и на Матиаш I (1608–1618 г.) [**Custorea, G.** 1983, p. 550, fig. 6: 8]. Затова на този етап може да приемем, че началото на тази мода най-рано може да се отнесе след началото на XVII в. Забележително е, че през 2015 г. в околностите на София (късносредновековното Филиповци?) бе проучен голям късносредновековен некропол (около 800 гроба) от XV–XVII в. Положените индивиди (специално жените) са погребани с многобройни накити (над 400 !) – гривни, обеци, пръстени, гerdани, игли за коси, начелници, много от които сребърни, дело на водещи софийски ателиета [**Даскалов, М., Трендафилова, К., Попов, Х., Стойчев, Р., Георгиев, П.** 2016, с. 756–759]. Въпреки че в некропола са регистрирани и многобройни коланни украси, не е открита нито една пафта. Главно накитите са в гробове от XV–XVI в., но макар и затихващи, погребения се правят и през първата половина на XVII в. Изобщо този представителен и много добре проучен и датиран некропол, редом с останалото, свидетелства, че поне до началото на XVII в. пафтите не са произвеждани и ползвани от жените накит. Въз основа на сигурно датирани паметници началото на тази мода може да се отнесе след началото – средата на XVII в., като става масова практика на Балканите и специално в България в края на XVII и XVIII в. Тя продължава без прекъсване през XIX и до средата на XX в., но пафтите през този период са няколкократно с по-големи размери, имат по-различна, но унифицирана форма, и изображенията върху тях са изключително релефни.

Все още няма еднозначен отговор откъде навлиза около XVII в. и се мултиплицира през XVIII–XIX в. обичаят за производство и носене на женски колани с пафти, който според находките обхваща почти целия Балкански полуостров. Любопитни са изображения на жени с шалвари върху няколко чинии в колекцията на Варненския музей (обр. 2). Според познавача на тази материя проф. В. Плетнъв блюдата от тази серия са произведени в Кютахия (Мала Азия) след края на XVII до първата половина на XVIII в. Рисувани са жени в почти еднаква поза. Самият факт, че са изобразени хора, подсказва, че майсторите не са мюсюлмани. В повечето случаи навярно са арменци. Действително има хипотетична възможност тази практика да е дошла от Мала Азия, където през XVI–XVII в. имаме една пъстра етническа мозайка с контаминация на практики и обичаи, респективно костюми – османски турци, селджуки, гърци, арменци и специално алиани – последните са една хетерогенна смес, обединена от шиитизма. Документирано е, че след началото на XVI в. голяма част от алианите от османско-иранската граница са депортирани от султаните главно в Североизточна България, респективно в Добруджа [**Димитров, С.** 1997, с. 278–333]. Мнозинството от тях се сунитизират през XVII и особено през

XVIII в., но това е друга тема. Забележително е също, че алианките (казъл-башките) в Добруджа и Лудогорието до най-ново време масово се кичат с пафти, като екземплярите от XIX–XX в. (обр. 3). не се отличават особено от пафтите, носени от българките в Силистренско през същия период (обр. 4, 5). Продължава практиката от XVII–XVIII в. да се разпространяват и изработват два основни типа – идеално кръгли (кат № 8, обр. 5) и листовидни, продължение на типовете с островърхо уширение срещу механизма за окачване (кат. № 11–13, 18), което през XIX–XX в. се трансформира в листовидна форма (обр. 4). Както през XVII–XVIII, така и през XIX–XX в. категорично преобладават листовидните. В края на XIX – началото на XX в. обаче пафтите са средно с 5 пъти по-големи размери, което навремето ни наклони на идеята, че колкото образците са по-малки, толкова са по-ранни. [Атанасов, Г. 1987, с. 27–31] При туркините през този период пафтите са рядкост. На този фон селището от османската епоха до Окорш от XVII – началото (средата ?) на XIX в. с разглежданата колекция пафти се вмести в голямата група поселения в Добруджа и Лудогорието, основано от въпросните заточеници (сюрдюни) [Чаушев, Е. 2006, с. 33–40] създали *a fundamentum* новата селищна мрежа във вътрешността на равнинната територия на Североизточна България през XVI–XVII в. [Атанасов, Г. 2009, с. 18–10, обр. 4] Тепърва обаче трябва да се уточнява дали това население носи и разпространява модата на пафтите в Североизточна България (документираните находки тук са най-многобройни) и изобщо на Балканите. Предвид формирането на общ културен кръг в Османската империя през XVII в. са допустими и други пътища за разпространението им и инплантането на тази мода сред различни етноси.

№	Тип	Инв. № по сигниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери	Снимка
1	I	944	Кръгла корубеста пафта без украса	Мъжка	1	Бронз	2,7 x 2,4 см	
2	I	924	Кръгла корубеста пафта без украса	Мъжка	1	Бронз	2,8 x 2,8 см	
3	I	923	Кръгла корубеста пафта без украса	Женска	1	Бронз	3,7 x 2,7 см	
4	I	922	Кръгла корубеста пафта без украса	Женска	1	Бронз	4,1 x 2,9 см	

Относно семантиката на пафтите продължаваме да се придържаме към изказаното вече становище, че освен практическа имат и подчертано апотропеични функции [Атанасов, Г. 1987, с. 36]. Коланът, респективно пафтите, предпазват детеродните способности на жените (носят се главно от омъжени жени !) и плодът им от лош, целящ да ги увреди поглед. Поради това и пафтите наумяват две очи. Прочее, още в Ранното средновековие човешкото лице като апотропей е често тиражирано върху амулети и коланни токи и приложения [Рашев, Р. 1984, с. 129–134].

Обр. 1. Коланни приложения от XIX в. от Силистренско (снимка К. Димов).

Обр. 2. Чиния от Кютахия (Мала Азия) в колекцията на Археологическия музей – Варна с изображение на жена (арменка?) с пафти от XVIII в. (снимка от В. Плетньов).

Обр. 3. Алианки (казълбашки) от с. Черник между гр. Дулово и с. Окорш, Силистренско (снимка от архива на Етнографски музей – Силистра).

Обр. 4, 5. Пафти от края на XIX – началото на XX в. във фонда на Етнографски музей – Силистра (снимка К. Димов).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Атанасов, Г. 1987 – Г. Атанасов. Традиционен български накит (По повод колекцията от пафти в Силистренския музей). – Българска етнография, 4, 1987, 25–36. [G. Atanasov. Traditsionen balgarski nakit (Po povod kolektsiyata ot pafiti v Silistrenskia muzey). – Balgarska etnografia, 4, 1987, 25–36.]

Атанасов, Г. 2009 – Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. Велико Търново, 2009. [G. Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. Veliko Tarnovo, 2009.]

Атанасов, Г., Йорданов, Ив. 1994 – Г. Атанасов, Ив. Йорданов. Средновековният Ветрен на Дунав. Шумен, 1994. [G. Atanasov, Iv. Yordanov. Srednovekovniyat Vetren na Dunav. Shumen, 1994.]

Атанасов, Г., Григоров, В. 2002–2003 – Г. Атанасов, В. Григоров. Метални накити от ранносредновековни крепости в Южна Добруджа. – ИНМВ, 38–39, 2002–2003, 331–391. [G. Atanasov, V. Grigorov. Metalni nakiti ot rannosrednovekovni kreposti v Yuzhna Dobrudzha. – INMV, 38–39, 2002–2003, 331–391.]

Вълов, В. 1982 – В. Вълов. Археологически проучвания в югозападната част на ранносредновековното укрепено селище при с. Стърмен (сектор II). – Ранносредновековното селище при село Стърмен. София, 1982. [Разкопки и проучвания – VII], 70–117. [V. Valov. Arheologicheski prouchvania v yugozapadnata chast na rannosrednovekovното укрепено selishte pri s. Starmen (sektor II). – Rannorednovekovното selishte pri selo Starmen. Sofia, 1982. [Razkopki i prouchvania – VII], 70–117.]

Георгиева, С. 1974 – С. Георгиева. Накити и части от тъкани из Двореца на Царевец. – В: Царевград – Търнов, Т. 2. София, 1974, 393–399. [S. Georgieva. Nakiti i chasti ot takani iz Dvoretza na Tsarevets. – V: Tsarevgrad – Tarnov, T. 2. Sofia, 1974, 393–399.]

Георгиева, С., Бучински, Д. 1959 – С. Георгиева, Д. Бучински. Предварителни проучвания на средновековното селище до гр. Враца. – ИАИ, 22, 1959, 345–352. [S. Georgieva, D. Buchinski. Predvaritelni prouchvania na srednovekovното selishte do gr. Vratsa. – IAI, 22, 1959, 345–352.]

Даскалов, М., Трендафилова, К., Попов, Х., Стойчев, Р., Георгиев, П. 2016 – М. Даскалов, К. Трендафилова, Х. Попов, Р. Стойчев, П. Георгиев. Спасително археологически проучване на късносредновековен некропол на западната дъга на Софийски околовръстен път. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 756–759. [M. Daskalov, K. Trendafilova, H. Popov, H., R. Stoychev, P. Georgiev. Spasitelno arheologicheski prouchvane na kasnosrednovekoven nekropol na zpadnata daga na Sofiyski okolovrasten pat. – Arheologicheski otkritia i razkopki prez 2015 g. Sofia, 2016, 756–759.]

Димитров, С. 1997 – Стр. Димитров. Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI век. – Добруджа, 14/16, 1997, 278–333. [Str. Dimitrov. Novi dannii za demografskite otnoshenia v Yuzhna Dobrudzha prez parvata polovina na XVI vek. – Dobrudzha, 14/16, 1997, 278–333]

Койчева, К. 1986 – К. Койчева. Спасителни археологически разкопки на ул. „Радецки“ в Габрово. – В: Археологически разкопки и проучвания през 1985 г. В. Търново, 1986, 180–181. [K. Koucheva. Spasitelni arheologicheski razkopki na ul. „Radetski“ v Gabrovo. – V: Arheologicheski razkopki i prouchvania prez 1985 g. V. Tarnovo, 1986, 180–181.]

Маргос, А. 1986 – А. Маргос. Ранносредновековните църкви „Св. Димитър“ и „Св. Никола“ в село Пороище, Разградско. – ИНМВ, 37, 1986, 107–132. [A. Margos. Rannosrednovekovnite tsarkvi „Sv. Dimitar“ i „Sv. Nikola“ v selo Poroishte, Razgradsko. – INMV, 37, 1986, 107–132.]

Миков, В. 1938 – В. Миков. Материали от разкопките през 1934–1935 г. – В: Мадара, т. 2. София, 1938. [V. Mikov. Materiali ot razkopkite prez 1934–1935 g. – V: Madara, t. 2. Sofia, 1938.]

Нешева, В. 1985 – В. Нешева. Средновековни накити от Варненския музей. – ИНМВ, 36, 1985, 114–120. [V. Nesheva. Srednovekovni nakiti ot Varnenskia muzey. – INMV, 36, 1985, 114–120.]

Рашев, Р. 1984 – Р. Рашев. За езическия лицев образ (По повод някои коланни приложения). – В: Сборник в чест на проф. Станчо Ваклинов. София, 1984, 129–134. [R. Rashev. Za ezicheskia litsev obraz (Po povod nyakoi kolanni aplikatsii). – V: Sbornik v chest na prof. Stancho Vaklinov. Sofia, 1984, 129–134.]

Станчев, С., Иванов, С. 1958 – Ст. Станчев, С. Иванов. Некрополът до Нови Пазар. София, 1958. [St. Stanchev, S. Ivanov. Nekropolat do Novi Pazar. Sofia, 1958.]

Стойков, Р. 1971 – Р. Стойков. Селища в Силистренски санджак през 70-те години на XVII в. – ИНМВ, XII, 1971, 163–181. [R. Stoykov. Selishta v Silistrenski sandzhak prez 70-te godini na XVII v. – INMV, XII, 1971, 163–181.]

Чангова, Й. 1972 – Й. Чангова. Средновековното селище над тракийския град Севтополис XI–XIV в. София, 1972. [Y. Changova. Srednovekovnoto selishte nad trakiyskia grad Sevtopolis XI–XIV v. Sofia, 1972.]

Чаушев, Е. 2006 – Е. Чаушев. За категорията „заточеници“ според разпоредбите на кануннаме за лива Силистра от времето на султан Сюлейман (1520–1566). – Път, 5, 2006, 33–40. [E. Chaushev. Za kategoriyata „zatochenitsi“ spored razporedbite na kanunname za liva Silistra ot vremeto na sultan Syuleyman (1520–1566). – Pat, 5, 2006, 33–40.]

Batrana, L., Batrana, A. 1977 – L. Batrana, A. Batrana. Contribuții la cunoașterea arhitecturii medieval din Dobrogea: biserica sf. Atanasie din Niculișel (jud. Tulcea). – SCIVA, 28, 1977, 4, 531–552.

Cristocea, S. 1990 – S. Cristocea. Biserica Drujești din Curtea de Argeș în lumina cercetărilor arheologice. – Revista monumentelor arheologice, 1, 1990, 30–35.

Custorea, G. 1983 – G. Custorea. Sondajul arheologic de Ester (judetul Constanța). – Materiale și cercetări arheologice, București, 1983, 545–550.

Davidson, G. 1952 – G. Davidson. Corinth, XII. The Minor Objects. Princeton – New Jersey, 1952.

Dimitriu, L. 2001 – L. Dumitriu. Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11. – 15. Jahrhundert. Bucarest, 2001.

Hampel, J. 1905 – J. Hampel. Altertümer des frühen Mittelalters in Hungarn. Braunschweig, I, 1905.

Popescu, D., Rosseti, V. 1959 – D. Popescu, V. Rosseti. Sapaturile Archeologice de la Ratevoști. – Materiale și cercetări arheologice, 6, 1959, 703–717.

Vasiliu, I. 1995 – I. Vasiliu. Cimitirul medieval de la Isaccea – biserica Sf. Gheorghe. – Peuce, XI, 1995, 373–410.

Vasiliu, I. 1996 – I. Vasiliu. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medieval din colecțiile muzeului de archeology din Tulcea. – Peuce, XII, 1996, 225–242.

Zacharia, E. 1962 – E. Zacharia. Sondajie arheologic de Danești. – Materiale și cercetări arheologice, 8, 1962, 47–64.

Съкращения

ИАИ – Известия на Археологическия институт [Izvestia na Arheologicheskia institut]

ИНМВ – Известия на Народния музей – Варна [Izvestia na Narodnia muzey – Varna]

SCIVA – Studii si cercetari de istorie veche si arheologie